

Missió impossible: l'ambaixada republicana a Washington (1936-1949)

SOLEDAD FOX MAURA

Williams College, Massachusetts University

Qui hauria dit que Fernando de los Ríos Urruti, nascut a Ronda el 1879, acabaria els seus dies en l'exili, juntament amb la seva família, a Washington i Nova York?

Va quedar orfe de pare de ben petit, però va lluitar amb afany i es convertí en un intel·lectual i docent compromès amb el projecte d'una Espanya liberal i progressista. Va seguir les ensenyances del seu oncle Francisco Giner de los Ríos, i es va identificar tant amb el que predicava que fins i tot va casar-se amb la seva neboda, Gloria Giner de los Ríos, i es va canviar el cognom pel del seu famós i idealitzat parent. Sempre amatent per millorar la vida del seu país, va aconseguir ser ministre durant la Segona República i diputat per Granada com a candidat del PSOE entre 1933 i 1936, entre altres càrrecs notables.

En esclatar la Guerra Civil, li fou encomanada la reorganització de l'ambaixada espanyola a París, just abans de ser nomenat ambaixador a Washington. Aquest últim destí es convertiria en l'exili permanent del diplomàtic.

Fernando de los Ríos va viure els seus darrers dies en un pis a la vora del riu Hudson —tan lluny del Darro i del Guadalquivir—, envoltat per la seva extensa família i passejant per carrers a vessar d'americans i d'altres europeus emigrats per raons polítiques o econòmiques.

Comparativament, ell i la seva família van ser dels exiliats republicans més afortunats. A la fi de la Guerra Civil, era molt millor trobar-se als Estats Units que no pas, com molts altres exiliats republicans, en un camp de concentració a França. Almenys va poder mantenir la seva família i el seu estatus de pensador gràcies al digne càrrec que ocupava en la respectada New School for Social Research. D'altres no tingueren aquesta sort.

Entre la seva correspondència es poden trobar nombroses cartes d'amics que descriuen les punyents condicions en què vivien als camps francesos, i també d'altres en què exiliats dispersos arreu del món li demanen ajuda per poder treballar o, com a mínim, publicar als Estats Units. Segons un rumor, a aquella casa de Nova York, on també vivien la seva filla i el seu gendre Francisco García Lorca, Fernando de los Ríos hi guardava un cigar Montecristo, que reservava per a l'ocasió en què Espanya s'hagués lliurat de Franco. Però Fernando de los Ríos va morir el 1949, i va ser enterrat a l'exili dècades abans que Espanya tornés a ser un país democràtic.

ESTATS UNITS I LA GUERRA CIVIL ESPANYOLA

Si atenem als aspectes internacionals de la Guerra Civil espanyola, podríem pensar que la importància dels Estats Units degué ser menor, ja que el seu govern va destacar més per la manca de participació en el conflicte que no pas per la seva implicació. Però, de vegades, la inacció constitueix una acció per si mateixa i té repercussions decisives. No hi ha dubte que el govern de Washington estava molt pendent del que pogués passar a Espanya i, sobretot, de les conseqüències que els fets podrien tenir per al seu país —tant en els afers de política internacional com en la qüestió de l'opinió pública—, ja que estava clar que la guerra d'Espanya podia afectar tant la situació en què quedava Europa com els resultats de les eleccions presidencials als Estats Units.

La posició dels EUA davant la Guerra Civil —política de no-intervenció vers la República però ajuda, més o menys tàcita, als sollevats— va tenir conseqüències clares i decisives. Aquest assaig no abraça un estudi tan ampli: ja hi ha treballs recents que exploren aquesta història, com *Roosevelt y Franco. De la Guerra Civil Española a Pearl Harbor* (2007), de Joan Maria Thomàs, o *FDR and the Spanish Civil War* (2007), de Dominic Tierney.

En aquest assaig aprofito per centrar-me en la figura de Fernando de los Ríos que, com a ambaixador a Washington des de l'octubre de 1936 fins al març de 1939, fou el representant de la República que, sens dubte, va viure més de prop la política nord-americana. Al llarg de l'article intentaré aprofundir —recorrent a la seva correspondència personal i a articles que publicà a la premsa nord-americana— en certs aspectes del seu paper com a ambaixador (1936-1939) i com a polític i pensador a l'exili (1939-1949). Curiosament, el seu paper en la història de les relacions internacionals entre Espanya i Estats Units s'ha minimitzat fins ara. A banda d'exiliat polític, ha estat també marginat del text d'història de la guerra. I és que el fet de treballar lluny del seu govern li va fer perdre protagonisme i, a més, no va aconseguir l'ajuda nord-americana que la República necessitava. Per tant, des del punt de vista del govern republicà Fernando de los Ríos no va ser pas un heroi. I és clar, des de l'òptica del govern de Franco era

un republicà més per oblidar. Per aquests motius s'ha deixat de banda l'experiència singular d'un republicà que va ser fidel als principis del seu partit i que, des de Washington, va viure la guerra intensament, lluitant sense descans per acabar amb l'anomenat «pacte de no-intervenció». Sens dubte hauríem de recordar-lo per aquests anys, els més dramàtics i tensos de la seva vida.

De los Ríos va treballar als EUA amb una meta clara: aconseguir armes i recolzament per ajudar el govern republicà a guanyar la guerra. Durant tres anys va fer tot el possible per a aconseguir-ho, i durant tres anys les autoritats americanes van comportar-se de manera comprensiva, amable, i intransigent. A continuació analitzaré algunes claus que expliquen aquest fracàs dins el context cultural i polític dels EUA de l'època.

Comprendre la posició dels Estats Units davant les crisis internacionals no ha estat, històricament, una tasca fàcil. En el cas de la Guerra Civil espanyola ens podríem preguntar: per què no van vendre armes a la República? Com van poder mantenir sense vacil·lacions aparents la posició de no-intervenció, si Espanya era un país democràtic? Si Roosevelt tenia el menyspreu que deia tenir cap a la figura de Franco, per què n'acceptà la victòria? I per què cap govern americà no va fer res per derrocar el règim un cop guanyada la Segona Guerra Mundial?, ni tampoc al llarg de les dècades següents? Els governs de Washington davant les crisis internacionals del segle XX —i fins a l'actualitat— sempre han estat un punt enigmàtics. Tot i tenir en compte els factors obvis de l'interès nacional, econòmic i moral, molt sovint és complicat entendre per què unes vegades els Estats Units intervenen a l'estranger i d'altres no ho fan.

Aquests dubtes no deuen haver marejat mai a ningú tant com a Fernando de los Ríos, a qui li va tocar la difícil missió d'advocar per la República a Washington. Les seves tasques hi van ser múltiples (propagandista, relacions públiques, recaptador de fons, etc.), però la seva meta primordial era aconseguir que el govern nord-americà vengués armes a la República. Era una meta claríssima i encaixava perfectament amb la lògica d'aquest pensador demòcrata. I com que els nord-americans van ser cortesos i amables amb ell a Washington —i en altres ciutats que va visitar per parlar en nom del seu govern—, i li van donar ànims, i el públic americà semblava recolzar cada cop amb més entusiasme la causa republicana, va pensar que anava ben encaminat. Durant tres anys interminables de suspens i notícies tràgiques semblava estar sempre a punt d'aconseguir un gran canvi en la política exterior de la Casa Blanca. Semblava que Roosevelt i molts altres polítics americans simpatitzaven amb la causa republicana; semblava que les notícies de la participació alemanya i italiana amb el bàndol sollevat havien escandalitzat el públic americà; semblava que la pressió de la primera dama Eleanor Roosevelt —que mostrà la seva ferotge oposició a la no-intervenció— aconseguiria canviar la posició de la Casa Blanca.

El suport popular nord-americà a la causa republicana va anar creixent i intensificant-se al llarg de la contesa, i molts polítics de la Casa Blanca —entre ells

Sumner Welles, sotssecretari d'Estat de Roosevelt— volien abandonar la política —cada dia més incòmoda, i fins i tot escandalosa— de la «no-intervenció». Com que no queda cap dubte que hi va haver aquest marge favorable a la causa republicana, Fernando de los Ríos ha estat criticat durament per ser un ambaixador ineficax i maldestre. Marta Rey García, parlant de les reunions de l'ambaixador amb Cordell Hull, el secretari d'Estat de Washington, resumeix: «Ni (*en esta ni en*) sucesivos encuentros con el Secretario de Estado logró de los Ríos concesión alguna respecto a la política de no intervención adoptada por la administración Roosevelt en relación a España».¹

Un altre exemple és el del socialista americà Norman Thomas, qui l'any 1938 comentà amb cinisme a un amic que «la República no hauria d'haver-hi enviat un professor com Don Fernando, sinó un polític trafica que hagués persuadit els grans fabricants d'avions i d'armes perquè pressionessin el Congrés Americà».²

Segons Thomas, són les qualitats de l'ambaixador i no pas els defectes, les que el van dur al fracàs. Efectivament, la República no va enviar un gàngster a Washington. No hi ha dubte que Fernando de los Ríos va ser una persona idealista, civilitzada i poc inclinada a les amenaces o a la pressió, però s'han de tenir en compte molts factors a l'hora de valorar la seva tasca a Washington. No va viure la guerra en una torre d'ivori, de cap manera, ja que encara que ho hagués volgut, les circumstàncies li ho haurien impedit: només començar la contesa el seu estimat deixeble i amic Federico García Lorca fou assassinat pels rebels i, al cap de poques setmanes, ja estava a l'ambaixada de París centrat en calibres i espoletes.

El menyspreu de Washington al govern espanyol, va ser culpa de l'ambaixador? Quan analitzem els seus esforços a través de la correspondència oficial i personal de l'època, s'han de tenir presents les seves idees i les possibles tàctiques que esgrimí, però també les limitacions del càrrec i les maneres de la política exterior del Washington del moment.

Tot i les crítiques, hi ha molts indicadors que suggereixen que Fernando de los Ríos no fou una mala elecció per al destí de Washington, malgrat que no fou enviat a l'ambaixada per vocació, sinó que, com tants altres republicans, es va veure obligat a suplir una de les vacants generada per la sublevació militar del 18 de juliol, quan el govern de Madrid «*tuvo que recomponer un servicio exterior prácticamente destruído por la defección de cerca de un 90 por 100 de sus miembros*».³

Tenia una bona formació i es va saber adaptar a una situació de dimensions inesperades. També hauria de quedar clar que el govern nord-americà no estava disposat a jugar-se res donant suport a la República espanyola. Per aquest motiu

¹ Marta Rey García. *Stars for Spain: La Guerra Civil Española en los Estados Unidos*. A Coruña: Edicions do Castro, 1997, p.118.

² Michael Alpert. *A New International History of the Spanish Civil War*. Nova York: St. Martin's, p. 112.

³ Miguel Angel Moratinos, a Ángel Viñas (ed). *Al Servicio de la República: Diplomáticos y Guerra Civil*. Madrid: Marcial Pons, 2010.

no és estrany que la continuació de la política de «no-intervenció» durés dècades, qüestió especialment sorprenent al final de la Segona Guerra Mundial, quan els republicans exiliats comptaven amb el recolzament dels aliats per tornar a prendre el poder a Espanya. També s'ha de recordar que Estats Units és un país immens. El nucli central de recolzament a la República sempre va estar a Nova York. En altres ciutats i estats no hi havia el mateix tipus d'activitat prorepublicana, sobretot no a Washington.

Des del punt de vista del president Roosevelt, la col·laboració amb el govern republicà implicava riscos, i era un inconvenient per a la política nacional i internacional. No volia perdre el vot catòlic, no volia augmentar la tensió entre els EUA, Itàlia i Alemanya i, sobretot, no volia anar contra Anglaterra i França, que també havien pactat la no-intervenció. Els ambaixadors clau de Roosevelt —William Bullitt Jr. a París i Joseph Kennedy a Londres— exercien una influència important sobre Roosevelt i recolzaven amb fermesa la no-intervenció. Ambdós havien finançat les campanyes presidencials.⁴ El tema econòmic també hi va ser clau, ja que Espanya importava més blat, cotó i petroli dels Estats Units que de qualsevol altre país. L'empresa nord-americana ITT (International Telephone and Telegraph) tenia un monopoli a Espanya, i el 1936 hi havia més de 80 milions de dòlars d'inversions americanes al país, més que a qualsevol altre lloc d'Europa.⁵ Com diu Michael Alpert, el govern del Front Popular fou vist per molts polítics i oficials americans com una extensió —lleugerament dissimulada— del govern soviètic. La ITT i els subsidiaris espanyols de Ford i General Motors van ser requisats pels sindicats de milicians al principi de la guerra, de manera que el Departament d'Estat dels EUA no tenia simpatia a un govern que no podia preveure aquestes agressions a la propietat privada. La República no semblava estar d'acord amb els valors nord-americans.⁶

Aquests valors estaven molt lligats a la política exterior britànica, i la missió a Washington de Fernando de los Ríos tenia molt en comú amb la de l'ambaixador republicà Pablo Azcárate a Londres, tal i com la descriu Enrique Moradiellos:

Hasta el final de la contienda, los círculos gubernamentales británicos preservaron intacto su compromiso de no-intervención incondicional y rechazaron con mayor o menor frialdad las tentativas republicanas de aproximación y búsqueda de apoyo moral o material. De hecho, la pretensión de Azcárate representaba un ideal de muy difícil realización, una misión casi imposible habida cuenta de los fundamentos y propósitos de la política exterior británica frente a la crítica coyuntura de los años treinta en Europa y el mundo.⁷

⁴ M. Alpert. *A New International History of the Spanish Civil War...*, cit., p. 109.

⁵ Robert H. Whealey. «Economic Influence of the Great Powers in the Spanish Civil War», *The International History Review*, 5 (2), maig 1983, p. 229-254, esp. 232.

⁶ M. Alpert. *A New International History of the Spanish Civil War...*, cit.

⁷ Enrique Moradiellos. «La embajada en Gran Bretaña durante la Guerra civil», a Á. Viñas (ed.). *Al servicio de la República...*, cit., p. 94.

En línies generals, els objectius de l'ambaixador a Washington, com els del seu homòleg Pablo Azcárate a Londres, eren senzills. Volia «*ganar para la República el mayor apoyo y comprensión posible entre las clases conservadoras inglesas, que eran las que en aquel momento gobernaban el país*», i «*extender todo lo posible, dentro del mundo político y social de Inglaterra, y particularmente en Londres, la simpatía y el apoyo moral hacia la causa de la República*».⁸

DE PARÍS A WASHINGTON

De los Ríos ja era un senyor de 57 anys quan va arribar a Washington. Era cosmopolita, parlava diversos idiomes, s'havia mogut per l'estranger (Rússia, Cuba, París, etc.). Quan va rebre la notícia de l'alçament del 18 juliol de 1936 es trobava a Ginebra visitant el seu amic Pablo de Azcárate.

Només començar la guerra a Espanya, de los Ríos fou enviat a París, però es va veure immers en la crisi del seu país des del primer moment. En una carta sense data (però que sens dubte és de l'Ambaixada espanyola a París, i va ser escrita els primers dies d'agost de 1936) escriu a la seva mare, encara a Espanya:

*Aquí vive uno angustiado por las demandas angustiosas de ayuda que se reciben de ahí y las dificultades inmensas que se hallan para satisfacerlas, amén de tener necesidad de habérselas con gente de la peor especie para estas cosas de armamentos[...]Estoy bien y lleno de esperanzas en cuanto a esa guerra terrible; creo evidente el triunfo pero me ensombrece el espíritu el pensar lo que va a quedar del país y cómo. Hay que mirar alto, muy alto, a las estrellas de las ilusiones nobles para sentirse fuerte.*⁹

Tot i que intentés mantenir la moral alta, parlar d'il·lusions nobles —segurament, en part, per protegir la seva mare— deixa clar que ja s'esperava el pitjor. El to es manté en una carta adreçada la seva mare, la seva dona, Gloria i la seva filla, Laura. És de la mateixa època i hi descobrim més detalls:

...escribo tras no sé cuántos días de angustia y lucha, en París el día 1 de agosto. Desde que llegué me sumergí en la embajada, donde en medio de traiciones sin ejemplo y de deslealtades que en hombres de armas nunca lo hubiera creído —porque han llegado a acompañarme al Ministerio del Aire para después denunciar no mi conversación con el Ministro, que felizmente no la oyeron, pero sí el hecho de mi gestión—, tras luchas de ese género que al hacerlas públicas los periódicos de derechas ha encendido a toda Francia y la ha dividido, he comenzado la más difícil y dura: obtener armas, municiones, aviones, medios de lucha para nuestra España. ¡Qué mundo de dificultades a vencer! ¡Qué inmensas apelaciones a la astucia para discurrir medios! Mil entrevistas con Blum y otros Ministros, con personalidades del

⁸ *Ibid.*, p. 93-94.

⁹ Fundación Federico García Lorca, Residencia de Estudiantes, Madrid.

*periodismo, las letras y la política; ¿triumfaré en mi empeño? Creo que sí, mas ello me sería imposible sin la ayuda preciosa de personas como Jiménez-Asua y Otero, que están aquí en contacto permanente conmigo, y sin la asistencia entusiasta de Pablo Azcárate, que asimismo se ha venido de Ginebra para trabajar a nuestro lado. Alborno es muy bueno, ayer presentó sus credenciales; jamás difiere de nuestro parecer y nada se hace sin consultárselo. De no haber tenido igualmente la inmensa fortuna de que unos cinco días antes hubiera llegado a París Antonio Cruz, el echar a andar esto habría sido de enorme dificultad.*¹⁰

I, ja des del començament, es marcarien les prioritats que seguirien obsessio-nant-lo, a ell i a tots els republicans: les armes. I, sobretot, els avions:

*Cuando vi salir, o mejor dicho, supe que habían llegado a España los aviones que hemos comprado, he comenzado a respirar; pero ahora la batalla continua para avituallar de muchas otras cosas a España. ¡Qué lucha más singular! De pronto me veo convertido en jefe técnico de una organización militar que ha menester hablar de calibres y espoletas [...] ¡Qué ironías más crueles tiene la vida! ¡Mi decisión de reposar en el estudio se trueca en actividad de preparaciones bélicas! Llevamos dos días en los que las noticias del gobierno y sus conversaciones con nosotros son de un optimismo enorme y eso nos reconforta. ¡Ojalá esta horrible guerra que va a secar en nuestras almas por muchos años la fuente de la alegría termine pronto! ¡Guerra de hermanos! ¡Guerra terrible en que surge al par que el heroísmo la ferocidad de la raza! Dios nos guíe pronto hacia la paz!*¹¹

A la carta que es presenta a continuació, del 12 d'agost de 1936, no sols es comprova com l'afecta la situació que està vivint, sinó que també hi podem veure com ja al mes d'agost tem pel paper que Itàlia i Alemanya podrien exercir:

*¡Qué angustia! Pendiente siempre de noticias que no son ni tan buenas como deseamos ni tan minuciosas como apetecemos. Aquí trabajando de continuo y debatiéndonos con dificultades innumerables. Me preocupa mucho la cuestión internacional, pues la actitud de Alemania e Italia es inquietante [...] Romped las cartas mías.*¹²

D'aquesta manera, quan fou enviat a Washington per a substituir Luis Calderón —que, com la gran majoria dels diplomàtics, va aprofitar la primera oportunitat que va tenir per desertar— i va presentar les seves cartes credencials al president Roosevelt, el 21 d'octubre de 1936, ja tenia una mica d'experiència i una visió privilegiada de les ramificacions internacionals de la guerra i de la urgència d'aconseguir armes per a la República.

¹⁰ Carta del 3 d'agost de 1936. Fundación Federico García Lorca, Residencia de Estudiantes, Madrid.

¹¹ Fundación Federico García Lorca, Residencia de Estudiantes, Madrid.

ESTATS UNITS

Al principi d'aquest article s'ha suggerit la importància de tenir present el context en què es movia Fernando de los Ríos per tal d'entendre les seves reaccions i estratègies. Evidentment, cada diplomàtic de la República es trobava en circumstàncies molt diferents a les quals s'havia d'adaptar i, a més, havia de saber veure-hi quins eren els millors mitjans per aconseguir recolzament per al seu govern. Als Estats Units, tot i la «no-intervenció», no hi havia una posició homògena vers la Guerra Civil espanyola. Dins del grup dissident hi havia persones anònimes, però també altres d'influents, i totes acabaren avergonyides de la posició de la Casa Blanca. Es va produir un moviment massiu de recolzament a la República. L'exemple més emblemàtic fou, segurament, el de la Brigada Abraham Lincoln, que va reunir gairebé tres mil voluntaris per anar a lluitar amb la República, molts dels quals van morir a Espanya. Però hi van haver altres tipus d'iniciatives, potser menys conegudes, que tingueren un gran impacte, com la recaptació de fons, la propaganda, l'organització d'ajuda humanitària o les mateixes manifestacions. Sobretot a les ciutats, com ara Nova York, milers de nord-americans s'atorgaren la responsabilitat d'advocar per la República, manifestar-se en contra de la no-intervenció i educar els seus compatriotes sobre la Guerra Civil.

Els periodistes prorepublicans eren aliats clau per a la tasca de propaganda de l'ambaixada. De los Ríos era molt conscient del valor incalculable de tenir la premsa al seu costat. Dins d'aquest grup hi havia, entre molts d'altres, gent tan important i sensata com Herbert Matthews, corresponsal del diari *The New York Times*,¹³ o Martha Gellhorn, corresponsal de *Colliers* i gran amiga d'Eleanor Roosevelt, primera dama i cosina del president. Tot i que molt diferents entre si, estaven fonamentalment d'acord a rebutjar la posició del seu país vers la República espanyola i, per aquest motiu, es van manifestar absolutament contraris a l'embargament que la Casa Blanca hi havia dut a terme.

The New York Times era el diari més important dels Estats Units, per això era indispensable per al govern republicà espanyol —i el seu ambaixador a Washington— com a mitjà de comunicació amb el públic nord-americà. L'objectiu de l'ambaixador De los Ríos de tenir la premsa al seu favor era primordial. Es creia que la pressió popular arribaria a Roosevelt i que l'obligaria a vendre armes a la República. Molts dels corresponsals americans a Espanya estaven indignats i escandalitzats pel que veien clarament com una guerra desigual. Per dir-ho ras i curt: el que veien era l'exèrcit d'un alçament militar il·legal avançant amb l'entusiasta ajuda de Hitler i Mussolini, per una banda, i un exèrcit legal d'un govern demòcrata que era ignorat pels seus aliats i intentava defensar-se només

¹² Fundación Federico García Lorca, Residencia de Estudiantes, Madrid.

¹³ *The New York Times* tenia un altre corresponsal, obertament profranquista, William Carney. Cal destacar l'afany del diari per mantenir-se «objectiu i equilibrat».

amb l'escassa ajuda de la Unió Soviètica, per l'altra. L'oficina de premsa i propaganda de la República, dirigida per Constança de la Mora, passava les vint-i-quatre hores del dia comunicant als països demòcrates la injustícia de la no-intervenció. La visió fou compartida per personatges tan il·lustres i dispars com el científic Albert Einstein i l'ambaixador dels Estats Units a Espanya durant la guerra Claude Bowers.

Van conèixer els nord-americans aquesta situació? Si la coneixien, per què no els va indignar i escandalitzar? Per tal de respondre aquestes preguntes, que ara, retrospectivament, semblen simples, cal entendre bé el delicat equilibri de prioritats de la Casa Blanca. En paraules d'Eleanor Roosevelt, en una carta a la seva amiga íntima Martha Gellhorn, els interessos econòmics eren molt més importants que l'opinió popular:

Tot el que em contes m'ha posat malalta [...] Ja m'imaginava que l'ajut francès als espanyols no havia estat molt gran. Com també m'imagino que al nostre Departament d'Estat hi ha gent a qui no interessa gaire fer res pels Republicans. És curiós amb quina facilitat les nostres butxaques ens afecten el sentit de la democràcia!¹⁴

Tot i mostrar-se permanentment oposat a la política exterior dels Estats Units, Fernando de los Ríos sembla que mantenia unes relacions sorprenentment bones amb els nord-americans. El 31 d'octubre de 1937, quan feia poc més d'un any que detenia el càrrec, va aparèixer un article llarg al diari *The Washington Post* que en parlava. Al titular es podia llegir «Ambaixador espanyol confia en la victòria republicana»:

Físicament, com ja s'ha dit en altres ocasions, Don Fernando de los Ríos és la versió ideal de la idea popular d'un diplomàtic [...] Potser per la barba negra i el bigoti, per la semblança tranquil·la, pel coneixement que té de llengües i d'altres coses, o per la seva cortesia innata, però tant la seva aparença com el comportament responen perfectament a la imatge que qualsevol americà pot tenir d'un ambaixador. [...] L'ambaixador De los Ríos ocupa el càrrec més feble de tot el cos diplomàtic a Washington. Les tropes del seu govern estan perdent contra un enemic híbrid. Com deu ser per a ell enfrontar-se a aquesta situació, sabedor que avui o demà...?¹⁵

A l'entrevista, De los Ríos declarava: «la meua confiança en la victòria [republicana] és tan ferma com el dia que vaig arribar a aquest país», i destacava els avenços culturals i educatius de la República —que no havien cessat ni tan

¹⁴ Carta d'Eleanor Roosevelt a Martha Gellhorn. Correspondència d'Eleanor Roosevelt, Franklin D. Roosevelt Library, Hyde Park, Nova York.

¹⁵ Gerald G. Gross. «Spanish Ambassador Confident Loyalists Will Triumph», *The Washington Post*, 31 d'octubre, 1937.

sols durant la guerra. La imatge que esbossa el periodista és la d'un home culte, de lletres, d'idees, obsessionat amb l'art. Descriu el seu dia típic a Washington —«treballo fins a les 17 hores, i la resta del dia la dedico a les lectures literàries i filosòfiques»— i la seva passió per la naturalesa o el cinema.

Quant a la política, esmenta breument la participació alemanya i italiana amb el bàndol dels sollevats però, curiosament, no fa cap menció de l'embargament ni de la posició dels Estats Units i d'altres firmants de la no-intervenció. Donada la data de l'article (31 d'octubre de 1937) i l'oportunitat mediàtica (una pàgina sencera del *The Washington Post* dedicada a la seva persona), resulta xocant que no aprofités l'oportunitat per insistir sobre aquest tema, ja que canviar aquesta política era la raó de ser del seu càrrec. Si estava furiós, no ho va mostrar. Haurien de passar encara cinc mesos més.

D'altra banda, en aquest i també en altres articles, es destaca un dels temes predilectes de l'ambaixador, el qual va tractar en moltes de les seves conferències: la continuïtat històrica que s'esdevé amb el paral·lelisme entre la Inquisició i la guerra organitzada pels militars, per una banda, i la necessitat d'entendre l'Espanya de Felip II per a apreciar la situació contemporània, per l'altra. No hi ha dubte que el paral·lelisme era (i és) absolutament encertat i important, però l'aproximació era abstracta i massa erudita per al públic americà i els seus polítics. La utilitat d'aquesta línia de pensament té valor intel·lectual i històric, però potser l'ambaixador s'hauria d'haver comunicat amb els americans de forma molt més directa i clara, perquè aquell no era un bon moment —almenys, no davant del gran públic l'opinió del qual tenia tant de pes— per a reflexions històriques. Un altre argument a què recorria De los Ríos tot sovint era el de l'impacte negatiu que una victòria franquista tindria per al futur d'Amèrica Llatina. Aquí queda clar que per a l'ambaixador el concepte d'«Amèrica» comprenia nord i sud, i que creia que als nord-americans els podria importar tant el futur del sud castellanoparlant com el del nord anglòfon. En això estava molt lluny de la veritat: al nord-americà de classe mitja de Milwaukee o Boston el que pogués passar a l'Argentina li resultava tan llunyà com el que pogués passar a Espanya. Aquesta línia argumental, tot i que històricament encertada, fou una tàctica equivocada si el que volia era apropar el públic nord-americà a la causa republicana. A les seves conferències i intervencions a la premsa, l'ambaixador va desapropiar bones ocasions per afrontar directament el gran problema de la República (manca d'armes) i influir en el paper dels Estats Units. És possible que la seva formació com a intel·lectual i professor li fes sobrevalorar i malentendre la cultura dels nord-americans, en la qual el *plain-speaking* (parlar clar) és el que millor funciona. També va fallar mostrant-se optimista quan la situació era tràgica i anava cada vegada pitjor. Va aconseguir caure-hi bé, amb el seu optimisme i la manca de pressió, i donar una imatge positiva del seu govern, però no va revocar l'embargament. Cal tenir en compte, tanmateix, que probablement ningú no ho hauria aconseguit.

CONTACTE AMB EL GOVERN

Una carta de José Giral, datada el 7 de març de 1938 a Barcelona, l'anima a seguir fent la seva tasca, insistint en la urgència d'aconseguir avions per a la República. Però ja no eren hores de dir-li res a Fernando de los Ríos, es tractava d'un comunicat anodí que no li aportava res de nou a l'ambaixador:

Me parece muy interesante y le felicito por ello, el discurso pronunciado en la reunión habida en el Congreso de los Diputados de los Estados Unidos. Ya sabe Ud. que toda la política nuestra, en cuanto se refiere a Norte América, gira principalmente sobre la necesidad y justicia de que no se nos aplique la llamada Ley de Neutralidad de ese país y que podamos libremente adquirir elementos bélicos que necesitamos con verdadero apremio, muy especialmente aviación. Todo lo que en este sentido se haga tiene para nosotros interés primordial [...]. Los rebeldes parece que preparan una gran ofensiva, la gran ofensiva anunciada hace muchos meses [...]. Si dispusiésemos del material bélico que nos hace falta no tendríamos ninguna preocupación respecto a esa ofensiva, pero el caso no es ese y comprenderá Ud. que estamos pasando una temporada muy amarga, de preocupaciones, y también de agobio de trabajo.¹⁶

D'altra banda, queda clar en la seva correspondència que altres ambaixadors republicans se sentien igual d'impotents que ell pel que feia al tema de les armes, com es pot veure en aquesta carta del seu amic Ángel Ossorio, escrita a París el 17 de març de 1938:

Francia sigue sin darnos nada [...]. El problema militar sigue cimentado en la necesidad de aviones y artillería gruesa. De todos los demás elementos, recibimos bastante y fabricamos no poco; pero en cuanto a aquéllos el horizonte sigue absolutamente cerrado. Ya sabe V. lo mismo que yo.¹⁷

A mesura que passava el temps, Fernando de los Ríos va començar a perdre la paciència. Les notícies que arribaven d'Espanya eren cada cop més tràgiques, i ja no va aguantar més la situació d'estar lligat de mans i peus, ni la d'haver de comportar-se com un convidat discret i col·laborador amb els seus amfitrions americans. Per fi es va queixar, i les crítiques van anar molt clarament dirigides a la Casa Blanca.

El 18 de març de 1938 l'ambaixador va organitzar una roda de premsa històrica al seu despatx. L'article de *The Washington Post* és molt vistós, i du per títol «Els lleials pregunuen perquè Estats Units els vengui armes»:

¹⁶ De José Giral, ministre d'Estat de la República a Fernando de los Ríos, 7 de març de 1938. Fundación Federico García Lorca, Residencia de Estudiantes, Madrid.

¹⁷ D'Ángel Ossorio, ambaixador d'Espanya a París, 17 de Març de 1938. Fundación Federico García Lorca, Residencia de Estudiantes, Madrid.

Don Fernando de los Ríos, amb aire cansat i desgastat després d'estar tot el dia en conferències amb Barcelona, que ahir fou assotada i bombardejada per repetits atacs aeris, va declarar que apel·lava —en públic— perquè el seu govern tingui el dret de comprar armes d'altres països. Va dir: «És un dret que els països agressors que estan atacant Espanya ja tenen» [...]. Aquesta crida, segons De los Ríos [...] ha estat adreçada repetidament al govern dels Estats Units [...]. «Repetidament he informat el seu govern del que crec que són els drets del meu [...]». L'ambaixador espanyol [...] va rebre els representants de la premsa a l'ambaixada. Durant la roda va ser interromput per una telefonada de Barcelona, en què l'informaren que han mort milers d'espanyols. «La guerra civil espanyola ja no és una guerra civil», va dir.¹⁸

Va explicar que la resta de països comptaven amb el dret de comprar armes, i que el que estava passant ara a Espanya es devia a l'evident recolzament de Hitler i Mussolini. També va ensenyar a la premsa les primeres imatges de la guerra que es van veure als Estats Units d'en Robert Capa, però va ser just abans d'inaugurar-se l'exposició que arribaren les notícies dels bombardejos de Barcelona.

El periodista conclou que «De los Ríos va dirigir, sens dubte, la roda de premsa més dramàtica de la història de l'ambaixada espanyola».

Fins al final de la guerra seguiria reiterant, clarament i en públic, el gran error de la no-intervenció. El 21 de novembre de 1938 va dir que Espanya era l'únic país europeu que estava lluitant per defensar els valors tan estimats pels americans: «No me'n puc estar d'expressar el dolor moral i la incredulitat que sento de veure que al meu país —i no als seus agressors— es l'únic al qual es nega el dret de comprar els mitjans necessaris per a la seva defensa».¹⁹ Però ja era massa tard per a la República.

MILES SHEROVER

La guerra anava cada cop pitjor i De los Ríos no aconseguia canviar la política de Washington. A més a més, hi va haver un factor, una mica fosc, que va complicar la ja difícil missió de l'ambaixador i que el distancià tant del seu mateix govern com del nord-americà. Aquest factor es deia Miles Sherover, president de l'empresa Hanover.

Qui era Miles Sherover? Què era la Hanover Corporation? I què tenien a veure amb la Guerra Civil? A primera vista, les dades sobre l'home i la seva empresa són escasses. Quan va morir a Jerusalem el 1976, *The New York Times* va publicar una necrològica que retratava una figura clau de la indústria i de la política internacional. L'article exposa que va néixer a Cracòvia el 1896 i que

¹⁸ The Washington Post Archive.

¹⁹ «Lawyers Plead Against Ban on Arms for Spain». *The Washington Post*, 21 de novembre, 1938.

emigrà a Nova York de ben petit. Altres fonts difereixen quant als seus orígens. El que sembla segur és que va ser periodista fins que es va fer comerciant i que va treballar com a consultor d'enginyeria pel govern soviètic. Al desembre de 1932 va crear la Soviet American Securities Corporation i va vendre deu milions de bons del govern soviètic per a finançar el segon pla de cinc anys. L'empresa fou investigada per possibles violacions de la *Security Act* de 1933.²⁰

El 1937 fou nomenat agent oficial i exclusiu de compravenda per a la República espanyola als Estats Units. Curiosament, l'empresa Hanover Sales Corporation fou creada el 17 d'agost de 1936, un mes després de l'alçament militar. No s'ha descobert l'evidència que demostrí que l'empresa fos creada amb la finalitat d'ocupar-se de les transaccions de la República amb els Estats Units, però la data no deixa de ser significativa.

El que sí que és clar, tant per la correspondència oficial de l'ambaixada espanyola com per la premsa nord-americana, és que Sherover fou nomenat l'agent de compra per a la República el 29 d'agost de 1937, o com a mínim aquell fou el dia en què es publicà la notícia a *The New York Times*.

La raó de ser de l'acord entre la Hanover i la República tenia dues vessants. La primera és òbvia: la República necessitava abastir-se i Sherover estava disposat a encarregar-se de la compra de tot tipus de materials i productes —sempre que, suposadament, no es tractés de material bèl·lic, la venda del qual violaria el pacte de no-intervenció. Però també hi havia els interessos econòmics nord-americans, a banda dels del mateix Sherover, que devien ser importants, tot i que en la correspondència no queda constància dels seus ingressos. El 24 de setembre *The New York Times* publica una altra notícia relacionada amb el cas en què es declara, amb tota claredat, que l'empresa només representava el govern espanyol i que no cobraria cap comissió dels pagaments efectuats.²¹ Com es pot saber fins a quin punt això era cert o no? Quan començà la Guerra Civil, van quedar congelats a Espanya entre 30 i 50 milions de dòlars d'inversions nord-americanes. Hi havia més de cinc-centes empreses americanes reclamant els seus diners, i totes van presentar els seus casos al National Foreign Trade Council Committee on Spanish Funds, el qual treballaria amb Sherover per anar pagant el que es devia als exportadors.

La decisió d'implementar aquest sistema amb Sherover per comprar material i, allora, anar pagant els deutes als Estats Units, va ser presa per Juan Negrín sense consultar amb Fernando de los Ríos. Negrín va escriure una carta a Sherover que fou publicada a *The New York Times* el 16 de setembre de 1937. El fet que es pu-

²⁰ Elizabeth Kirkpatrick Dilling. *The Red Network*. Arno Press, 1977, p. 227. Després de la Segona Guerra Mundial, el 1949, Sherover fundà Sivensa, empresa veneçolana que treballava amb ferro, i va passar la resta de la seva vida entre Caracas i Israel. Els pocs comentaris sobre Sherover als mitjans de comunicació lloen la seva filantropia i les seves contribucions culturals a Jerusalem, i destaquen les seves amistats amb polítics importants.

²¹ «To Check Spanish Claims», *The New York Times*, 24 de setembre, 1937.

bliqués deixa clar que, a més d'agilitar compres i pagar deutes, hi havia un tercer objectiu, de caire propagandístic, que era fomentar, o així s'esperava, les bones futures relacions entre Espanya i els Estats Units. Així doncs, com es podrien oposar els americans a un govern que, en plena guerra, s'oferia a pagar els seus deutes?

Els negocis de Sherover amb el govern republicà van tenir conseqüències negatives per a la República. D'una banda, si els negocis amb una Espanya en guerra seguien endavant i els Estats Units, gràcies a la mediació de Sherover, podien mantenir una relació econòmicament profitosa amb Espanya, quin interès devien tenir que s'acabés la guerra? D'una altra, Sherover va arribar a tenir un paper clau en les mediacions financers entre els EUA i Espanya molt ràpidament, i aquest paper va deixar de banda Fernando de los Ríos i la seva ambaixada. El paper de Sherover fou un problema per a l'ambaixador, que es va queixar repetidament de l'assumpte, com ho fa en la següent carta, del 13 de març de 1938, a José Giral (president del Consell de Ministres, Barcelona):

*Como no he querido suscitar la más leve cuestión al Gobierno, que hartas cosas graves tiene ya, me he abstenido de llamar la atención de mi Ministro o de usted sobre la difícil situación en que coloca a la Embajada de España unas veces las gestiones oficiales y otras las declaraciones del Sr. Sherover como director de la Hanover Corporation. Para que se dé usted cuenta de que esto ha tomado hace meses estado oficial, le incluyo copia del documento que hubo de enviarme el Secretario de Estado Mr. Hull, que mostré al Sr. Sherover para que a su vez se diese cuenta del límite inevitable de sus gestiones. Creí haberle convencido. Hace pocos días hablamos de la cuestión del mercurio y de la plata [...] y le dije que para hacer esta gestión —la primera de las cuales podía tener grandes repercusiones políticas al ofrecer a una firma en los Estados Unidos de garantía para el gobierno el monopolio de venta del mercurio español—, necesitaba yo estar autorizado expresamente por usted [...]. Hoy publica en el New York Times las declaraciones que le adjunto y en las que reiteradamente el Gobierno español habla a los acreedores norte-americanos y hace ofrecimientos a los mismos a través del Sr. Sherover en lugar de hacerlo mediante su representante oficial, lo cual daría a la declaración y al representante una autoridad de la que sólo beneficios de toda orden habría de obtener España. [...] cuando ha llegado la hora de hablar en nombre del Gobierno, exclusivamente ha asumido esa misión el Embajador o el representante oficial, otra cosa nunca se ha hecho y por ello la situación que se crea a la Embajada y al Embajador resulta totalmente insólita [...] Ni al Sr. Sherover ni a nadie debe autorizarse a hablar en nombre del Gobierno español, que ahora más que nunca es España [...] Obrar de otra suerte es desviar el centro de la representación de España, de la Embajada al Sr. Sherover y dar la sensación de que continúa enteramente desorganizada la estructura del Gobierno. (Sólo la Embajada puede hablar en nombre de España) [...] De sobra se le alcanza a usted que sólo en esas condiciones puede desempeñarse con eficacia y tener y dar la sensación de que se goza de la plena confianza del Gobierno que se representa, ¿verdad?*²²

²² Fundación Federico García Lorca, Residencia de Estudiantes, Madrid.

Tot i les protestes de l'ambaixador, Sherover va seguir fent-li ombra. Sherover fou, en aquesta època, una espina clavada en la vida de De los Ríos. A més de la impotència que havia sentit des que va arribar a Washington, ara hi havia un intermediari fent-li ombra que, a més a més, s'estava fent d'or a costa de la desemparada República sense vendre-li els primordials avions que li farien falta per intentar guanyar la guerra.

És cert que hi va haver una excepció el 1938, quan Sherover va proposar comprar bombarders per cinquanta milions de dòlars per enviar-los a Espanya. Aquest pla de compravenda d'avions —del qual sí que n'estava al corrent, fins a cert punt, Fernando de los Ríos— suscitava molts problemes, entre ells que el govern republicà no tenia els 50 milions de dòlars. Com que gran part de l'or espanyol s'havia enviat a Moscou, el que quedava per vendre als Estats Units era la plata. Roosevelt autoritzà que el secretari del Tresor, Henry Morgenthau, adquirís la plata espanyola i això, segons Dominic Tierney, fou «el menys important i el més reeixit de la seva política envers Espanya en 1938-1939».²³ És possible que Morgenthau no sabés res del pla de comprar avions, però li va dir a Fernando de los Ríos: «T'ho podem donar en efectiu i pots fer el que vulguis amb aquests diners».²⁴ El pla va fracassar quan es va filtrar la notícia i el Departament d'Estat —molt proChamberlain— va impedir que seguís endavant. A partir d'aquell moment —com sabem des de fa molt poc—, el president s'arribà a sentir tan atrapat i tan impotent davant la seva pròpia legislació que va permetre que, entre la fi de 1938 i el principi de 1939, s'ideés una trama totalment il·legal d'ajuda encoberta —una autèntica bogeria perpetrada pel seu cunyat, Gracie Hall Roosevelt— que va consistir a enviar 200 avions a la República a través de França.

El germà d'Eleanor Roosevelt va prendre el comandament d'aquesta trama i se sap que, entre ell, Sherover i el recolzament del president, s'aconseguien diversos avions alemanys i italians capturats a Espanya i algun de nou capturat a Marsella. Van poder transportar-ne alguns als Estats Units, i allà es van quedar. Com resumeix Tierney, «*así que el único resultado tangible del plan de suministrar aviones de Estados Unidos a España fue que los aviones de España se enviaron a Estados Unidos*».²⁵

Aquestes trames fallides demostren que el president Roosevelt volia ajudar la República, tot i que només a mitges i sense donar la cara ni canviar la política de neutralitat. Eleanor Roosevelt, en una de les últimes cartes sobre el tema que envià a Martha Gellhorn —que la pressionava sense mercè—, explicava així la intransigència de la Casa Blanca:

²³ Dominic Tierney. *FDR and the Spanish Civil War: neutrality and commitment in the struggle that divided America*. Durham: Duke University Press, 2007, p. 105.

²⁴ *Ibid.*, p. 106.

²⁵ *Ibid.*, p. 109.

Anit vaig parlar amb el president per preguntar-li què faria el Congrés [quant al vot] per eliminar l'embargament, sobretot a la vista de l'última enquesta Gallup.²⁶ Diu que creu que la majoria dels congressistes pensaven que el poble americà no entenia de què es tractava el vot, i que retardarien qualsevol intent de canviar la Llei de Neutralitat o d'eliminar l'embargament a Espanya. No volen la responsabilitat de comprometre's [...] I ell [el president] encara creu que no pot fer el pas sols amb una ordre executiva [...]. Temo que si el poble nord-americà votés ara sobre això, no hi hauria quasi ningú d'acord sobre com veuen la situació a Espanya. Molt poca gent pensa en el futur [...] i no en tenen la culpa ja que, des de fa anys, som un país que vivia tranquil·lament aïllat [...]. Sento dir que no forma part de la naturalesa humana abandonar l'egoisme tret en les crisis més agudes. La gent veu les coses com a individus, des del seu punt de vista individual, no des del punt de vista de la història ni des del panorama mundial.²⁷

POSTGUERRA

El final d'aquesta història no comporta cap sorpresa: ni els Estats Units ni les altres democràcies canviaren mai la seva política de no-intervenció. Al final de març de 1939, Fernando de los Ríos va haver d'abandonar el càrrec i, el 3 d'abril del mateix any, la bandera de Franco ja onejava a l'ambaixada de Washington.

Els rebels no només havien guanyat la guerra, sinó que ja tenien el reconeixement oficial de Washington. Evidentment, De los Ríos no podia tornar a l'Espanya franquista, on era persona no grata, i ja havia estat oficialment depurat (com molts altres) de la universitat, per ordre ministerial, al febrer de 1939.

Degué sentir una enorme ambivalència en haver de quedar-se en un país que havia traït el seu govern però, entre l'Espanya de Franco i els Estats Units, aquests eren el mal menor. Espanya i la seva estimada Andalusia ja només viurien en el record, com demostra aquesta postal, dirigida a la seva mare des de Califòrnia el 4 d'agost de 1940:

*¡Mamaíta de mi alma! [...] Si vieses mamaíta qué contraste entre esto y los sitios que he recorrido hasta llegar aquí! He pasado el «Valle de Sacramento» —en español—, caluroso, ardiente, lleno de frutales y de rastrojos amarillos: era como atravesar Andalucía.*²⁸

De los Ríos no es va donar per vençut amb el final de la guerra, i va col·laborar amb nombroses organitzacions al llarg dels anys quaranta per ajudar els

²⁶ Les enquestes Gallup són utilitzades als Estats Units des de 1935. Entre altres temes, analitzen tendències polítiques del poble nord-americà.

²⁷ Carta d'Eleanor Roosevelt a Martha Gellhorn, 26 de gener de 1939. Franklin D. Roosevelt Library.

²⁸ Fundación Federico García Lorca, Residencia de Estudiantes, Madrid.

refugiats republicans. El caos al final de la guerra era tan gran que moltes organitzacions d'ajuda a la República, com El Comité Popular Democrático de Socorro a España, ja no sabien on enviar els diners que recaptaven per als refugiats republicans, ni si els hi arribaven un cop enviats. Acudien a De los Ríos per obtenir informació i consell. Al juny de 1940 John Dos Passos li va demanar que patrocinés un pla que negociava amb el govern d'Equador un contracte perquè 5.000 famílies s'hi poguessin traslladar i treballar com a grangers.

Durant la postguerra va mantenir relacions cordials amb els membres del govern de Roosevelt que li havien donat suport i que el seguien admirant, com es pot observar en aquesta carta de Sumner Welles (sense data, en castellà, dirigida a Riverside Drive):

Hasta ahora, por dicha mía, he experimentado [sic] poco de la amargura clásica de la vida pública. Tengo que admitir que el choque de los meses pasados me ha venido encima con una fuerza abrumadora. Por eso las palabras tan amistosas que me ha mandado, y que vienen de un hombre que ha sabido soportar las crueldades de la vida con una hidalguía tan notable, y con un espíritu tan noble y tan elevado como Usted, me han ofrecido una satisfacción muy íntima.²⁹

També va treballar molt de prop amb el director d'Afers Internacionals de la International Ladies' Garment Workers' Union (ILGWU), un dels sindicats més importants dels Estats Units. Lovestone tenia bons contactes amb els mitjans de comunicació i representava l'American Committee for a Free Spanish Republic. Aquest comitè advocava perquè el govern americà reconegués oficialment i diplomàtica el govern republicà a l'exili. En un comunicat de premsa, amb data d'11 d'octubre de 1945, explicaven que l'única forma de restaurar la democràcia a Espanya era que els Estats Units tallessin les relacions amb Franco i recolzessin moralment la República.³⁰

Com era lògic, amb la victòria dels aliats el 1945, De los Ríos, com tants altres republicans, tenia grans esperances de veure les forces aliades acabar amb el règim franquista. El final de la Segona Guerra Mundial va fer renéixer la intensitat de la lluita republicana, i l'exambaixador s'entregà de nou, plenament, a la política.

El 5 d'agost de 1945 escriu al seu germà Pepe (que era a la Guaiana, Puerto Rico) una carta esperançadora:

Lo de Franco entra en una etapa final, porque la victoria de los laboristas es una revolución sin sangre, la más importante que ha conocido Europa desde el siglo XVIII. [...] Franco intentará defenderse y lo que no es para mí claro es si por empecinamiento provocará más derramamiento de sangre; lo temo. Prieto, cosa rara en él, es muy optimista y ayer me preguntó por vía de sondaje —según me dijo— si estaría

²⁹ Fundación Federico García Lorca, Residencia de Estudiantes, Madrid.

³⁰ Comunicat de premsa a l'American Committee for a Free Spanish Republic, 11 d'octubre, 1945. Archivo Fernando de los Ríos.

*dispuesto a trasladarme el mes próximo a Londres, y le contesté que no, que estaba obligado a empezar mi curso.*³¹

De 1945 a 1946 va ser ministre d'Estat del govern republicà a l'exili. Des d'aquest càrrec seguí lluitant pels seus ideals, com demostra aquesta carta escrita des de Mèxic el 12 de setembre de 1945. Es tracta d'una carta reservada a Clement Richard Attlee, primer ministre del Regne Unit:

*Hoy me dirijo a usted, ilustre amigo, como Ministro de Estado del Gobierno de la República Española constituido en el destierro [...] aspiramos a que la restauración de la República, único régimen que en España representa la libertad, sea una realidad, queremos que sea por un proceso de asfixia internacional como se logre el tránsito pacífico a la democracia [...] Las fuerzas liberales españolas confían, así como el Gobierno y de una manera vivísima yo personalmente, en la eficacia de su ayuda.*³²

En una altra carta, aquesta escrita el 12 de setembre de 1945 des de Mèxic i dirigida a Herbert Morrison, president del Consell Britànic, insisteix que l'actual política britànica és una prolongació de la no-intervenció i que és una injustícia que Gran Bretanya reconegui el govern de Franco:

*Me permito [...] llamar la atención de usted sobre la incongruencia entre la decisión de Potsdam, no admitiendo por indigno el régimen franquista en la comunidad internacional, y el hecho de mantener relaciones diplomáticas y de todo género con ese mismo régimen. Si lo uno y lo otro se consideran compatibles, el principio internacional envuelto en la declaración de Potsdam es una frase vacua que no tiene consecuencia histórica alguna. Siendo así, ¿no será incurrir de nuevo en una modalidad distinta de la no-intervención? ¿No será dejar vivo el régimen más ilegítimo entre los hoy existentes, que fue creado por la acción conjunta del fascismo y del nazismo internacionales, que intervinieron en la guerra española? [...] Recuerdo con enorme satisfacción algunos ratos pasados con usted a altas horas de la noche en la Embajada Española en Washington. Desde entonces mucho hemos vivido y mucho hemos sufrido nosotros y el mundo. No ha sido mi patria, ciertamente, la que menos ha padecido y, en nombre de su dolor y de la justicia de su causa, le digo a usted, querido amigo: ayúdenos en forma efectiva, sin llegar a lo que tradicionalmente se llama intervención, que rechazamos. Pero no caigamos de nuevo en una segunda no-intervención que podría llegar a consolidar un régimen falangista como el de Franco [...] Confío, pues en usted mismo, confío mucho.*³³

També apel·là, de manera més personal, a León Blum, el 15 d'octubre de 1945:

³¹ Ritama Muñoz-Rojas. *Poco a poco os hablaré de todo: Historia del exilio en Nueva York de la familia de los Ríos, Giner, Urruti. Cartas 1936-1953*. Madrid: Publicaciones de la Residencia de Estudiantes, 2009, p. 242-243.

³² Archivo Fernando de los Ríos, Residencia de Estudiantes, Madrid.

³³ Fundación Federico García Lorca, Residencia de Estudiantes, Madrid.

Hoy le escribo, aunque privadamente, en funciones de Ministro de Negocios Extranjeros. Desearía saber, y le suplico que me hable en los términos más explícitos posibles, qué podemos esperar de Francia el Gobierno republicano constituido en el destierro [...]no tiene sentido el que nosotros permanezcamos en México, y nuestro deber es trasladarnos a Francia como único país fronterizo con España en Europa, pues Portugal, a estos efectos, nunca ha existido desgraciadamente para la conciencia liberal [...] el problema de España está sin solucionar y es el problema netamente internacional [...] en nombre del Gobierno estoy dispuesto a todo género de pourparlers a fin de hallar la fórmula que pueda ser garantizadora de todos, pero una vez más, desgraciadamente, no es el reino de la luz el que domina la política internacional inglesa.³⁴

Però l'entossudiment republicà anava mal encaminat. Com va explicar-li el sindicalista Lovestone —que recolzava fanàticament la restauració de la República—, el 10 de desembre de 1945, el govern a l'exili no estava prou ben organitzat per atraure l'interès mundial:

No hay nada más importante para el Gobierno Republicano Español en el Exilio que tener una oficina de información tanto en Washington como en Londres. Pongo Washington primero porque vuestros amigos aquí necesitan el estímulo de una oficina de este tipo aún más que los de Londres, y porque los Estados Unidos son la fuerza decisiva en cuanto a una futura política aliada hacia España [...] Y hay que decir claramente que a los ojos de la inmensa mayoría que siguen interesados en los asuntos españoles, Del Vayo y Negrín siguen simbolizando la autoridad del Gobierno Republicano, y vosotros no. Esto se debe a la falta de publicidad por vuestra parte, nadie sabe que existís. Parece que sois un gobierno en el exilio que opera en la clandestinidad [...] En Gran Bretaña, aunque las fuerzas progresistas en el partido laborista están a favor de cortar las relaciones con Franco, están divididos en cuanto a reconocer vuestro actual gobierno [...] En Washington hay todo tipo de informes contradictorios en cuanto a la futura política hacia España.³⁵

Freda Kirchwey, directora de la important revista *The Nation* i de l'associació *The Friends of the Spanish Republic*, expressà gairebé el mateix:

Un factor determinante es sin duda el fracaso de los elementos republicanos españoles de unirse en un sólido gobierno de coalición capaz de convencer a las Naciones Unidas que representa a todos los grupos involucrados y que podrá —dentro de lo posible— efectuar la transición de Franco a la República sin sangre. Es hora de que los líderes españoles republicanos se enteren de esto.³⁶

Els problemes de salut, la desil·lusió de veure com altres països no feien res per canviar la situació d'Espanya, i els conflictes dins del seu partit a l'exili van fer que De los Ríos dimitís. Així ho explicava des de Mèxic al maig de 1946:

³⁴ Archivo Fernando de los Ríos.

³⁵ Fundación Federico García Lorca, Residencia de Estudiantes, Madrid.

³⁶ *Ibid.*

Desde que llegué a México caí en manos de médicos [...] me apreciaron una alta tensión arterial y me pusieron un plan, pero además tuve gripe, desarreglos intestinales, etc., y, claro, gran decaimiento. Así seguí, cayéndome y medio levantándome, allí y aquí; trabajando con toda intensidad y haciendo viajes de aquí a México, Inglaterra, Francia; en ésta, los médicos del instituto Pasteur me hicieron seis sangrías durante seis semanas seguidas y me pusieron un plan; pero en la pobre Francia se moría uno de hambre; cuando llegué a ésta pesaba 160 libras, pero no recuerdo haber tenido nunca [...] nos iremos en breve al campo y espero, si no rehacerme completamente, sí ponerme en condiciones de continuar mi trabajo académico e intelectual. Dimití del cargo en el Gobierno, ayudo en este momento lo que puedo a don José Giral aquí [...] y nada más.³⁷

Però seguiria ajudant, i fou representant de la República davant les Nacions Unides quasi bé fins a la seva mort. A Londres, Pedro Bilbao (de l'Atlantic Pacific Press Agency) li va fer una entrevista el 1946 en què descriu el formidable valor del seu treball i el lloa, tant a ell com al president (del govern a l'exili) Aguirre:

Antes de transcribir las declaraciones de Don Fernando de los Ríos, quiero hacer constar algo de lo que han hecho en éste tanto él como el Presidente Aguirre. Y categóricamente afirmo, porque lo he visto y vivido de cerca, que si no hubiera sido por la presencia y por las gestiones de estos dos hombres en Londres, es muy posible que se hubieran clausurado las Sesiones de la Asamblea General de las Naciones Unidas sin haberse dado el hecho memorable de la Vigésimo-sexta Reunión Plenaria, celebrada el día 9 de Febrero, en la que 46 naciones votaron la proposición presentada por Panamá declarando a la España de Franco definitivamente fuera de la Organización de las Naciones Unidas.³⁸

El periodista tanca l'entrevista amb una declaració d'autèntica admiració per De los Ríos:

Estas son las declaraciones de que me ha hecho honor el profesor español Don Fernando de los Ríos, Ministro de Estado de la República Española, el hombre que vino a Londres a poner sobre el tapete de la Asamblea de Naciones Unidas la cuestión apasionante del destino de España. No saben todavía sus compatriotas lo que ya tienen que agradecer a este hombre.³⁹

Desgraciadament, l'embargament de les Nacions Unides només va servir perquè Franco fos més popular a Espanya. La seva reacció es va concretar en una campanya de propaganda del tipus «nosaltres contra el món» que va tenir molt èxit. Durant la Guerra Freda, l'Espanya franquista es va considerar un important aliat anticomunista per part dels Estats Units. I d'aquesta manera el règim va anar triomfant en l'àmbit nacional i l'internacional.

³⁷ R. Muñoz-Rojas. *Poco a poco os hablaré de todo...*, cit., p. 279-80.

³⁸ Fundación Federico García Lorca, Residencia de Estudiantes, Madrid.

³⁹ Fundación Federico García Lorca, Residencia de Estudiantes, Madrid.

Fernando de los Ríos va morir el 1949. Fou enterrat a Nova York. La seva estimada «mamaíta» el sobreviuria. La seva vídua, Gloria, va poder tornar a Espanya el 1961, on va viure fins a la seva mort el 1970. Les despulles de Fernando de los Ríos van ser traslladades a Madrid des de Nova York, i va ser de nou enterrat, ara amb la seva esposa, al cementiri civil de Madrid.

Tant si estem d'acord com si no amb les seves estratègies com a ambaixador o com a ministre al govern de l'exili, queda clar que Fernando de los Ríos es va deixar la pell per la causa republicana. D'altra banda, no es pot oblidar que cap dels altres països demòcrates que firmaren la no-intervenció van canviar la seva política, de manera que, en retrospectiva, seria una gosadia jutjar que Fernando de los Ríos fes pitjor el seu treball que els ambaixadors republicans a França o Anglaterra, per exemple. Potser com a ambaixador a Washington, sobretot al principi, va esperar massa del govern de Roosevelt. Però per menysprear la missió de Fernando de los Ríos a Washington cal partir de la idea que, sense ell, Estats Units hauria ajudat la República, i no hi ha cap evidència que justifiqui aquesta hipòtesi, sinó tot al contrari ja que, com explica Joan Maria Thomàs:

*No realizó Roosevelt ningún cambio de política, aunque lo intentase en algunas ocasiones y —mucho más sorprendente— estimulase algunas operaciones encubiertas de ayuda militar a la Segunda República Española. [...] De hecho, al finalizar la guerra de España estaba el presidente profundamente descontento con la victoria del general Franco. En cambio el secretario Hull se mostraba satisfecho por la política mantenida por Estados Unidos durante el conflicto. Una satisfacción que le acompañó mientras vivió.*⁴⁰

Les nétes de Fernando de los Ríos es varen criar a Nova York amb l'herència de la càrrega de l'exili i totes les conseqüències de la Guerra Civil. Al gener de 1963, la més gran, Gloria García Lorca, va visitar Washington, on no va poder evitar recordar el que havia viscut el seu avi a l'ambaixada, i escrigué les següents línies a la seva àvia, vídua, Gloria Giner:

*No sé por qué pero me encuentro a gusto en Washington [...] Estar aquí es pensar en los años que el abuelito estuvo aquí, tú y mamá. Lo superasteis y no sé por qué siento la desesperación que sentisteis vosotros. Hay tanto que hacer y no hacen nada. Hacen todo por otros países y nada por España.*⁴¹

⁴⁰ Joan Maria Thomàs. *Roosevelt y Franco. De la Guerra Civil Española a Pearl Harbor*. Barcelona: Edhasa, 2007, p. 23.

⁴¹ Martin Parr (selecció), Enrique Vila Matas (text). *Geografía postal: Las postales de las familias García Lorca y De los Ríos*, Madrid: Fundación Federico García Lorca, Caja Madrid Obra Social, 2011, p. 149.